

Małgorzata Biedroń

Uniwersytet Wrocławski
ORCID: 0000-0001-8866-5311

Anna Mitręga

Uniwersytet Wrocławski
ORCID: 0000-0001-7727-9634

Obrazy wiktymizacji dzieci w wysokokonfliktowych rozstaniach rodziców

Rozstanie i rozwód rodziców to zjawiska, które mogą potencjalnie zagrażać stabilnemu rozwojowi dzieci i jako takie wymagają naukowej eksploracji. Analiza aktualnej literatury dowodzi, że rozstanie staje się szczególnie dotkliwe i krzywdzące, kiedy dorośli wikłają się w nierozwiązany, długotrwały konflikt, który generuje gamę kolejnych, wrogich działań. Dzieci doświadczają cierpienia z powodu zaniedbania emocjonalnego z konsekwencjami psychologicznymi podobnymi do tych, których doświadczają ofiary przemocy fizycznej lub/i seksualnej. Dynamika zdarzeń może uruchomić szkodliwy proces wiktymizacji dzieci, mało widoczny dla dorosłych, a zagrażający rozległymi, długofalowymi skutkami. W tekście dokonano analizy aktualnej literatury polskiej i światowej z zakresu badań nad rozstaniem wysokiego konfliktu oraz jego potencjalnych implikacji. Zostały one ilustrowane przykładami historii rozstań rodziców i wpływem internalizującym/eksternalizującym rodzinne zdarzenia w reakcjach dzieci. Podjęta tematyka może mieć znaczenie nie tylko dla praktyki pedagogiczno-psychologicznej, lecz także dla środowisk prawniczych zajmujących się sprawami rodzinnymi.

Słowa kluczowe: rozwód o wysokim poziomie konfliktu, wiktymizacja dzieci, przemoc

Images of Child Victimization in High-Conflict Divorce of Parents

Separation and divorce of parents is a phenomenon that can potentially threaten the stable development of children and, as such, requires scientific exploration. An analysis of the current literature shows that a breakup becomes particularly painful and hurtful when adults become entangled in an unresolved, long-term conflict that generates a range of further hostile actions. Children experience suffering from emotional neglect with psychological consequences similar to those experienced by victims of physical and/or sexual abuse. The dynamics of events can trigger a harmful process of victimization of children, hardly visible to adults, but threatening with extensive, long-term effects. The text analyzes the current Polish and world literature in the field of research on the separation of high conflict and its potential implications. They are illustrated with examples of stories of parents' separations and the internalizing/externalizing influence of family events in the children's reactions. The subject matter may be important not only for pedagogical and psychological practice, but also for legal circles dealing with family matters.

Keywords: high-conflict divorce, victimization, violence

Rozstanie wysokiego konfliktu

W ostatnich dziesięcioleciach oczekiwania wobec instytucji małżeństwa i wspól-małżonka uległy dość radykalnym zmianom. O ile we wcześniejszych pokoleniach najwyższą wartością była trwałość związku niezależnie od poziomu odczuwanej satysfakcji i zadowolenia, o tyle współcześnie czynnikiem decydującym o trwa-łości związku jest odczuwanie pełni psychicznego dobrostanu. Wynika to z cha-rakterystycznego dla terażniejszości wzrostu indywidualizmu¹, samoświadomości i związanej z nimi potrzeby odczuwania osobistego szczęścia, uznania, akceptacji, samorealizacji, autonomii. Nie bez znaczenia jest też postępująca sekularyzacja społeczeństw zachodnich (Perel, 2017). Niespełnienie oczekiwań wobec związku i partnera dość często skutkuje rozpadem relacji, co w przypadku formalnie zawar-tego małżeństwa może oznaczać separację lub rozwód. Zgodnie z danymi Głównego Urzędu Statystycznego w Polsce dotyczy to niemal 36% związków (GUS, 2025)². W obecnych czasach panuje „coraz większe przyzwolenie na tego typu decyzje i w ocenie wielu par łatwiej jest się rozstać, niż podjąć próbę wspólnego

¹ Zdaniem Ulricha Becka cechą symptomatyczną kultury indywidualizmu jest: „wypieranie prymatu wspólnotowości i kolektywizmu i zastępowanie go przez prymat «ja», które staje się czyn-nikiem reprodukującym system społeczny” (2004, s. 114).

² Polska sytuuje się poniżej średniej europejskiej. Według danych statystycznych najczęstszymi powodami rozwodów są: niezgodność charakterów, niedochowanie wierności małżeńskiej, naduży-wanie alkoholu lub innych środków odurzających, naganny stosunek do członków rodziny, różnice światopoglądowe, trudności materialno-bytowe, dłuższa nieobecność, niedopasowanie seksualne.

ratowania związku” (Kuźniewska, 2019, s. 110). Rozwód to niewątpliwie bardzo bolesne doświadczenie niezależnie od długości stażu małżeńskiego, powodu, dla którego zapadła decyzja o rozstaniu, ani od tego, czy była ona zaskoczeniem czy czymś od dawna przewidywanym. Ponadto rozwód jest „słusznie zaliczany do przemocy wobec dziecka, patologii i dewiacji społecznej oraz rodzinnej” (Kuźniewska, 2019, s. 111). Zazwyczaj ten rodzaj zakończenia związku to proces, który rozpoczyna się na długo przed złożeniem stosownych dokumentów i trwa długo po jego zakończeniu. Według skali Thomasa Holmesa i Richarda Rahe’a to zdarzenie życiowe zaklasyfikowane jest jako drugie w kolejności z najbardziej stresogennych przeżyć (za: Marat, 2010, s. 144). Koszt emocjonalny wzrasta jeszcze bardziej, gdy rozstanie przebiega w sposób burzliwy i niewolny od wzajemnych oskarżeń, czy pomówień. Uwzględniając czynnik, jakim jest poziom konfliktu w trakcie rozstania, w praktyce terapeutycznej wyróżniono trzy rodzaje rozstań (Marshack, b.r.). Pierwsze dwa to rozstanie polubowne i biznesowe. W tym przypadku komunikacja przebiega dość sprawnie i satysfakcjonująco, a rodzice osiągną porozumienie co do wspólnej opieki nad dziećmi. W przypadku rozwodu typu biznesowego rodzice współpracują bez większego kontaktu, nie ma bliskości, ale nie ma otwartych konfliktów. Trzeci rodzaj rozwodu nazywa się rozstaniem o wysokim natężeniu konfliktu. Rodzice są uwikłani w nierozwiązany, długotrwały konflikt (przynajmniej dwa lata), który charakteryzuje się otwartą wrogością, obwinianiem i niemożliwością wypracowania kompromisu, prowadzą walkę, która jest bardzo kosztowna i szkodliwa zarówno dla nich samych, jak i dla dzieci.

Warto odnotować fakt, że pomimo tego, iż rozwody są zjawiskiem o zasięgu ogólnoswiatowym, to nie wszędzie instytucje i osoby w ten proces zaangażowane z wagą i troską odnoszą się do powinności zadbania o dobrostan wszystkich członków rodziny ze szczególnym uwzględnieniem dzieci, które – chcąc nie chcąc – stają się nie tylko obserwatorami, lecz także czynnymi uczestnikami. W powszechnym, zresztą słusznym, przekonaniu już sama sytuacja rozwodu rodzi głęboką frustrację, lęk, złość, smutek, poczucie winy, odrzucenia. Wielu badaczy wskazuje jednak, że najgroźniejszy dla psychiki dziecka, jego rozwoju, aktualnego i przyszłego funkcjonowania społecznego jest długotrwały (przed, w trakcie i po rozstaniu) utrzymujący się konflikt między rodzicami. Małżonkowie pochłonięci walką o udowodnienie „win” byłego partnera i przechylenie szali zwycięstwa na własną stronę, zdają się tracić z pola widzenia osoby najważniejsze – własne potomstwo, które staje się ofiarą ich zawziętości i niechęci/nieumiejętności osiągnięcia porozumienia.

Jednak aby móc w sposób skuteczny zapobiegać eskalacji konfliktu i minimalizować jego skutki emocjonalne u dzieci, konieczne jest doprecyzowanie, czym charakteryzuje się rozwód o wysokim natężeniu konfliktu. W polskiej literaturze z zakresu nauk społecznych istnieje luka dotycząca tego zagadnienia, co może

świadczyc o niedostrzeganiu (bagatelizowaniu?) związku między siłą natężenia konfliktu a trwałością i głębokością urazów psychicznych, z jakimi młody człowiek może borykać się przez wiele lat. Doświadczenia innych krajów wskazują, że istnieje pilna potrzeba jasnego określenia i rozróżnienia pomiędzy sytuacjami, kiedy konflikt jest umiarkowany (niezagrożający w sposób poważny możliwości porozumienia i osiągnięcia niezbędnych kompromisów), a konfliktem o wysokim natężeniu, który może prowadzić do trwania w impasie i przedłużania się czasu burzliwych sporów, których świadkiem lub czynnym uczestnikiem jest potomstwo rozwodzącej się pary³.

Z rozwodem o wysokim poziomie natężenia konfliktu (silny konflikt rodzicielski związany z rozwodem/separacją, skomplikowany rozwód/separacja, rozwód/separacja wysoko konfliktowa, rozwód złożony – nawarstwienie problemów, które wymagają skoordynowanych działań kilku służb publicznych i/lub zawodowych) w literaturze anglojęzycznej zwanym *high-conflict divorce* mamy do czynienia, gdy:

- występuje znaczny odsetek postępowań sądowych (konflikt eskaluje „w wyniku kontaktu rozwodzących się małżonków z sądem. System prawny, procedury i praktyki adwokatów mają charakter konfrontacyjny. Pozew o rozwód ma charakter oskarżenia, wymagane jest generowanie dowodów w sprawie, a interesy małżonków definiowane są oddzielnie” [Olszewska i Zawadzka, 2008, s. 5]). To wszystko powoduje, że osoby rozwodzące się, chcąc nie chcąc, biorą udział w sytuacji, która jest konfrontacyjna), wielokrotne kontakty z opieką społeczną czy innymi usługami publicznymi;
- rodzice angażują dzieci w swoje konflikty przez co najmniej 2–3 lata. Niektórzy z tej grupy będą walczyć ze sobą przez ich całe dzieciństwo lub nawet wtedy, gdy dzieci osiągną dorosłość;
- gdy ma miejsce ciągła walka o kontrolę, a jeden z partnerów bądź oboje realizują scenariusz „wygrany–przegrany”. W tym celu często wykorzystują posiadane zasoby takie jak pieniądze, władza, wysoka pozycja społeczna, znajomości, irracjonalność i upór. („Nawet bez pieniędzy i władzy osoba może wykreować rozwód o wysokim konflikcie za pomocą prostych środków. Istnieje zasada, że najbardziej irracjonalna i niespójna osoba w systemie kontroluje system, ponieważ... nie przestrzega zasad. Jeśli osoba kontrolująca jest niekooperatywna, antagonistyczna i niehonorowa, powstanie rozwód o wysokim konflikcie” [Marshack, b.r.]);

³ Przykład kanadyjskiego prawa precedensowego ujawnia, że niektórzy sędziowie zaczynają różnicować stopnie i typy wysokiego konfliktu. Często różnicowanie sądowe jest niejawne i zachodzi bez pełnego wyartykułowania czynników, które są brane pod uwagę przy stosowaniu różnych środków zaradczych. Istnieje potrzeba opracowania bardziej precyzyjnych pojęć analitycznych do identyfikacji i różnicowania różnych typów spraw wysokokonfliktowych (Birnbaum i Bala, 2010, s. 403–416).

- kiedy pary bardziej skupiają się na partnerze niż na konkretnym problemie, problem znika z pola widzenia i dominuje walka, dokuczanie, a utrudnienie życia drugiej stronie staje się podstawowym celem;
- istnieje wysoki poziom złości i braku zaufania pomiędzy byłymi partnerami oraz trudności w komunikacji w szczególności na temat ich wspólnych dzieci („Jeśli ktoś czuje się skrzywdzony i jest narcystyczny, może czuć się usprawiedliwiony, robiąc niemal wszystko, aby zniszczyć drugą osobę” [Marshack, b.r.]);
- istnieją poważne problemy związane z przemocą domową (emocjonalną, fizyczną), znęcaniem, zaniedbaniem, które mogą trwać nawet po separacji;
- przejawiana jest nieskrywana wrogość i gniew wobec byłego partnera, występują nieustające kłótnie, groźby, zastraszanie;
- gdy stałym elementem walki jest obwinianie, oskarżanie, niechęć do wzięcia odpowiedzialności za swoją rolę w sporze, złośliwość, utrudnianie, upór, szantaż, przymus, postrzeganie każdego pozytywnego zachowania partnera jako próby manipulacji, deprecjonowanie, obrażanie;
- gdy dzieci używane są jako pośrednicy w komunikacji w taki sposób, że przekazują wiadomości drugiemu rodzicowi;
- gdy ograniczane są kontakty dziecka z drugim rodzicem (i/lub członkami jego rodziny), gdy wymuszana jest lojalność wobec jednego z rodziców poprzez „oferowanie dziecku korzyści, np. materialnych, w zamian za niechęć i negatywny stosunek do drugiego rodzica, wymuszanie deklaracji uczuć od dziecka, przedstawianie drugiego rodzica w złym świetle lub mówienie o nim w pogardliwy sposób” (Marshack, b.r.). Praktyki tego rodzaju mogą prowadzić do zespołu alienacji rodzicielskiej (*Parental Alienation Syndrome*) zwanego też syndromem Gardniera. Opisuje on zaburzenia pojawiające się u dziecka w trakcie rozvodu rodziców, kiedy ci czynnie angażują potomka w konflikt. Kierowani silnymi emocjami obwiniają byłego partnera, oskarżają go, krytykują, przedstawiają w jak najgorszym świetle, stawiają wyolbrzymione albo nawet nieprawdziwe zarzuty. Dziecko poddawane jest różnym technikom manipulacyjnym i indoktrynacyjnym, co fatalnie odbija się na jego kondycji psychicznej i fizycznej. Nabiera głębokiej niechęci do rodzica drugoplanowego, a powtarzane sądy uznaje za swoje własne, co skutkuje głęboką niechęcią do jakichkolwiek kontaktów z nim czy jego krewnymi. Syndrom rodzicielskiego wyobcowania prowadzi do trwałych zmian w obrębie psychiki i zachowania młodego człowieka, a w dodatku powoduje destrukcję więzi uczuciowych z odrzucanym rodzicem. U dzieci z rozpoznaniem zespołu alienacji rodzicielskiej można zaobserwować niepokój, wybuchy gniewu oraz napady agresji lub zachowania autodestrukcyjne. Charakterystyczne jest to, że są one nadpobudliwe oraz zaleknione.

Czasami popadają w depresję oraz wykazują tendencje samobójcze. W dorosłym życiu mają skłonności do uzależnień. Trudne doświadczenia emocjonalne zaburzą rozwój ich indywidualności, a także powodują problemy z tożsamością, które towarzyszą im przez całe życie. Do następstw PAS należą również trudności w budowaniu bliskich relacji z innymi, dewiacje seksualne (Helios i Jedlecka, 2023);

- gdy istnieje widoczny wpływ sieci społecznościowych – przyjaciele, rodzina i inne ważne osoby wypowiadające się negatywnie i z dezaprobatą o byłym partnerze;
- gdy rodzic unika płacenia alimentów, uchyla się od zobowiązań finansowych, co jest pewnym rodzajem przemocy ekonomicznej ograniczającej bądź uniemożliwiającej zaspokajanie potrzeb, które można było zaspokajać przed separacją.

Ines Majnarić uważa, że:

istnieją trzy kluczowe wymiary konfliktów w rozwodzie:

1. **wymiar sporu w kwestiach treści rozwodu**, rodzaju nieporozumień po separacji, takich jak finanse lub wychowywanie dzieci, bieżące wsparcie finansowe, podział majątku, opieka nad dziećmi, kontakt z nimi;
2. **wymiar taktyki**, który odnosi się do sposobu zarządzania konfliktem, czyli tego, jak pary próbują rozwiązać nieporozumienia (unikając siebie nawzajem; próbując rozwiązywać nieporozumienia poprzez argumentację słowną, agresję słowną, przymus lub agresję fizyczną, sposoby formalne, tj. rozwiązywanie sporów poprzez korzystanie z usług prawników, negocjacje, mediacje lub postępowania sądowe);
3. **wymiar postaw**, które odnoszą się do stopnia wrogości lub negatywnych uczuć wobec byłego małżonka (2022, s. 102).

Zjawiska występujące w przypadku rozwodu obciążonego wysokim stopniem konfliktu mogą skutkować tragicznym dla dziecka procesem **wiktyimizacji**, czyli stawiania się ofiarą konfliktu między rodzicami. Dzieci doświadczają cierpienia z powodu zaniedbania emocjonalnego z konsekwencjami psychologicznymi podobnymi do tych, których doświadczają dzieci będące ofiarami przemocy fizycznej lub/i seksualnej. Nie ma wątpliwości, że narażenie na wysoce konfliktowy rozwód ma negatywne skutki na poziomie psychofizycznym, emocjonalnym, relacyjnym, które prawdopodobnie będą utrzymywać się do dorosłości, a nawet po jej osiągnięciu. Fakt ten został niedawno określony przez Amerykańskie Towarzystwo Psychologiczne jako kategoria diagnostyczna pod nazwą „dziecko dotknięte problemem w związku z relacją rodzicielską”. Wywieranie presji na to, by potomek wykazywał lojalność wobec jednego z rodziców (konflikt lojalności), i potępianie

tego, którego obarcza się winą za rozpad rodziny, jest uważane za formę znęcania się psychicznego. Chociaż te postawy i zachowania mogą nie być zamierzone u jednego lub obojga rodziców, nieuchronnie spowodują negatywne skutki fizyczne, społeczne, edukacyjne, emocjonalne. Rada Europy w 2021 roku porównała sytuację dzieci uwikłanych w rozwód o wysokim poziomie konfliktu do sytuacji, w której dziecko jest pozbawione środków do życia (Arch, Garcia-Arch i Pere-da, 2024, s. 41–46). Przedłużający się stan napięcia emocjonalnego i poczucia utraty bezpieczeństwa mogą powodować reakcje regresyjne, czyli powrót do poprzednich etapów rozwojowych, nerwowość, płaczliwość, zachowania agresywne (w tym autoagresywne łącznie z myślami i próbami samobójczymi), zaburzenia odżywiania, snu (Kuźniewska, 2019, s. 112).

Konflikt może wpędzać dziecko w poczucie winy za zaistniałą sytuację, poczucie wstydu za to, co dotyka jego rodzinę, kryzys poczucia własnej wartości. Tęskniąc za nieobecny rodzicem, doznaje uczucia smutku, które wtedy dominuje. Załamuje się u niego wiara, poczucie zaufania i pewność siebie. Czuje się niechciane i odrzucone (Kuźniewska, 2019, s. 113). Badania Jima Conwaya wskazują, że burzliwy rozwód może mieć długotrwałe skutki sięgające dorosłości potomka i utrzymujące się przez wiele lat w postaci lęku przed ludźmi, uogólnionego niezadowolenia z własnego życia, nieumiejętności odczuwania satysfakcji, skłonności do depresji i zachowań lękowych nieadekwatnych do sytuacji (Conway, 1997, s. 13–15). Badacze zwracają uwagę na to, że formy włączania małoletnich w konflikt rodziców są różnorodne, a niektóre z nich mają charakter niezwykle wysublimowany, kontekstowy, ukryty i subtelny. W związku z tym uważa się, że jedynie specjaliści są w stanie precyzyjnie zdefiniować te formy oddziaływania jako przemoc psychiczną (Porębska i Odolczyk, 2022, s. 58). Okres trwania konfliktu generować może następujące zjawiska:

1. niedostępność emocjonalna i zaniedbywanie emocjonalne;
2. relacja z dzieckiem oparta na wrogości, obwinianiu, oczernianiu czy traktowaniu go jak kozła ofiarnego;
3. nieodpowiednie rozwojowo lub niekonsekwentne interakcje, oczekiwania przewyższające możliwości rozwojowe;
4. nieuznawanie indywidualności dziecka, granic psychicznych, nieumiejętność odróżniania rzeczywistości dziecka od życzeń rodzica – między innymi wciąganie go w konflikt;
5. brak promowania socjalizacji dziecka / nieodpowiednia socjalizacja, izolowanie go od stosownej stymulacji, warunków do rozwoju itd. (Porębska i Odolczyk, 2022, s. 63).

Skutkiem procesów wiktyimizacji dziecka może stać się jego rozwojowe zatrzymanie w przestrzeni konfliktu rodziców, utkwienie w ich walce, zmrożenie własnych zasobów. Osadzone w rodzicielskiej walce nie są często w stanie realizować

własnych zadań progresywnych. W ich funkcjonowaniu dochodzi do zastoju w realizacji zadań edukacyjnych, rówieśniczych, osobistych. Im dłużej trwa rodzicielski konflikt w wysokim natężeniu, tym bardziej szkodliwa staje się eskpozycja na jego działanie, a powstające straty ograniczają w mniej lub bardziej trwale potencjalne szanse rozwojowe dziecka. Zrozumiałe są w tym kontekście dziecięce reakcje, które mogą przyjąć formę interioryzującą (między innymi stany lękowe lub depresyjne) lub eksternalizującą (na przykład zachowania otwarcie buntownicze, opozycyjne, cechujące się ekspresją gniewu, złości i sprzeciwu) (Jankowiak i Soroko, 2021, s. 23). Wspomniana wcześniej chorwacka badaczka Majnarić postuluje konieczność budowy skal mierzących poziom konfliktu między rodzicami i reagowanie instytucjonalną pomocą, ze względu na miarę cierpienia psychicznego dzieci (Majnarić, 2022, s. 104). Potrzeba pomocy z zewnątrz wynika z tego, że rodzice skupiają się na własnych celach, nie potrafią dostrzec i zareagować adekwatnie. Dzieci zostają same z problemami, których nie rozumieją i nie potrafią rozwiązać. Elementarne potrzeby dzieci są frustrowane, co spełnia definicyjny wymiar krzywdzenia i przemocy.

Obrazy procesu wiktyimizacji

Przebieg procesów wiktyimizacji został zaprezentowany w autentycznych historiach życia trójki dzieci. Zostały one wybrane z wielu innych tak, aby obrazować względnie typowy przebieg możliwych procesów, uwikłań i rozłożonych w czasie reakcji. Rodziny te pojawiły się w poszukiwaniu specjalistycznej pomocy dzieciom, których zachowanie w okresie długotrwałego rozstania rodziców uległo dezorganizacji i znacznie utrudniało zwykłe funkcjonowanie. Wybrane historie pokazują przebieg i siłę konfliktu między rodzicami, oddziaływania na potomstwo oraz jego skutki dla funkcjonowania dziecka. Nie można ich uznać za reprezentatywne, ponieważ w pewnym momencie została udzielona pomoc dziecku i co najmniej jednemu z rodziców. Cechą wysokokonfliktowych rozstań jest silne skupienie rodzica/rodziców na sobie i swoich celach, rywalizacja oraz błędne postrzeganie i narastające uprzedzenia.

Studium przypadku zastosowane w badaniu stanowiło drogę, w której przez portretowanie zdarzeń zamkniętych w czasie i przestrzeni (wyznaczonych przez czas konfliktu) możliwe było uchwycenie bardziej trwałych prawd o realiach towarzyszących temu procesowi. Analiza przypadku stanowiła empiryczny ogląd konkretnych zjawisk ujętych w naturalnym kontekście realnego życia rodziny. Istotnym zadaniem był opis i wyjaśnienie tego, co jest dla danego przypadku swoiste, a także tego, co łączy go z innymi (Mizerek, 2017). Postępowanie badawcze polegało na towarzyszeniu jednemu/oboju z rodziców w drodze przez rozstanie,

w kształtowaniu decyzji, w podejmowanych działaniach. W ciągu rodzinnych zdarzeń widoczne były zmiany po stronie dzieci, ich reakcje oraz zmiany w dotychczasowym funkcjonowaniu i zachowaniu. Efektem dokonanych analiz mogły stać się postulaty zmian w wyborze stosowanych poczynąń, na przykład wyboru modeli profilaktyki, interwencji, ofert pomocy.

Adam

Chłopiec przeżył pierwszą dekadę życia w spokojnym otoczeniu rodzinnym, nie sprawiając większych kłopotów. Konflikt rodziców wybuchł na skutek sekretnego romansu ojca, choć oficjalnym powodem miał być gwałtowny i wybuchowy charakter mamy. Po kilku miesiącach awantur tata Adama wyprowadził się do innego mieszkania, a wkrótce mieszkał już z nową partnerką. Początkowo para próbowała się porozumieć w sprawie opieki nad synem i podziału wspólnego majątku, jednak nie doszli do konsensusu. Brak zgody kobiety na proponowane ustalenia majątkowe zapoczątkowały czteroletni konflikt i intensywną batalię sądową. Ojciec nakłonił Adama do przeprowadzki do siebie, złożył i uzyskał zabezpieczenie opieki, motywując ją gwałtownym temperamentem matki dziecka. W sądzie pojawiły się osoby z jego otoczenia zeznające na korzyść tego rozwiązania. W tym czasie chłopiec był poddany indoktrynacji i negatywnym nastawianiu przeciw mamie. Adam głośno obwiniał matkę o rozstanie, niszczył jej rzeczy, wyzywał ją, ponadto pojawiły się zachowania opozycyjno-buntownicze. Zniszczył jej samochód skokami po masce. W domu ojca starał się zachować spokój, tym bardziej że oprócz dziecka partnerki pojawiło się wspólne dziecko. Przez pierwsze dwa lata sprawa sądowa toczyła się po myśli ojca, matce ograniczono władzę rodzicielską, aż do momentu, kiedy sąd zorientował się, że powód go okłamuje. Władza rodzicielska została wówczas zwrócona matce, która usilnie próbowała odzyskać wpływ na syna. Ojciec odciął się całkowicie od syna po czterech latach procesu, w momencie, kiedy przegrał sprawę, zasądzono mu sówite alimenty, zarówno na syna, jak i na matkę. Od tej chwili nie chciał się z nim spotykać, zarzucał mu zarówno nieprawidłowe zachowania, jak i niesatysfakcjonujące wyniki w nauce. Chłopiec w domu mamy sprawiał wiele problemów, pojawiły się incydenty związane z używkami, kłóźą z prawem, przemocą wobec matki, relegowanie ze szkoły. Ostatecznie Adam w wieku 16 lat, na własną prośbę zamieszkał z dziadkami ze strony ojca, z którymi był najbliższej związany od wczesnego dzieciństwa. Z mamą obecnie utrzymuje systematyczny, choć powierzchowny kontakt. Adam skończył szkołę branżową i podjął pracę.

Główne czynniki wysokokonfliktowe widoczne w historii Adama:

- wikłanie w sprawy rodziców, strzeżenie realnych motywów rozstania i tajemnic ojca;

- zmienianie miejsca zamieszkania chłopca i osoby pierwszoplanowego opiekuna, niestabilność opiekuńczo-wychowawcza;
- alienacja rodzicielska;
- wykorzystanie syna w przemocowych działaniach względem matki, osłabienie jej siły sprawczej i autorytetu, aż do utraty wpływu wychowawczego;
- konflikt lojalności, korumpowanie syna, udział w sprawie sądowej, składanie zeznań przeciw matce;
- porzucenie przez ojca na skutek przegranej w sądzie oraz niemożności spełnienia oczekiwań edukacyjnych.

Eksternalizujące skutki ekspozycji na konflikt: zachowania opozycyjno-buntownicze, samotność chłopca, nieufność wobec dorosłych.

Martyna

Rodzice Martyny rozwiedli się po kilkunastu latach małżeństwa, matka przez długi czas sekretnie przygotowywała się wraz z prawnikiem do odejścia. Czteroletni proces rozstania poprzedzony był gwałtownymi kłótniami, brakiem więzi i skutecznej komunikacji. Kobieta w koalicji z dziećmi przygotowała plan wyprowadzki, o czym poinformowała ich rok przed terminem. Batalia sądowa planowana była jako wielka ofensywa, miała być zakończona całkowitym przejęciem przez matkę opieki nad córką oraz zasądzeniem solidnych alimentów. Siedmioletnia dziewczynka była w sekretnej zмовie z mamą, wiedziała o jej planach i uczestniczyła w ich realizacji. Była w stanie utrzymać tajemnicę i nie zdradzić nikomu matczynych zamierzeń. Główne powody zarzutów zgłoszone w sądzie dotyczyły przemocowych zachowań ojca, którym on zaprzeczał. Ostatecznie po dwóch latach doszło do ugody, rozwód został przeprowadzony bez orzekania o winie. Niezapowiedziana wyprowadzka była zaskoczeniem dla ojca, natomiast dla dziecka zburzeniem całego dotychczasowego świata. W porozwodowym okresie ojciec sygnalizował utrudnianie i ograniczanie kontaktów, dążenie do alienacji, wrogie nastawianie, opowiadanie historii stawiających go w złym świetle, wykorzystywanie córki jako kanału komunikacji, parentyfikowanie jej poprzez konieczność opiekowania się matką itd. Pojawiły się zaburzenia lękowo-depresyjne Martyny, odmówiła chodzenia do szkoły, zerwała kontakty ze sportem, zrezygnowała z życia społecznego oraz innych aktywności, które dotąd lubiła. Podjęto leczenie psychiatryczne i psychoterapię. Ostatecznie ojciec przejął pierwszoplanową opiekę. Objawy depresyjne powoli się wycofywały, a dziewczynka wracała do aktywnego życia. Wróciła po rocznej przerwie do szkoły. Zamknięto farmakoterapię, podjęta została terapia indywidualna, której główny cel skupiał się na emocjonalnym uporządkowaniu poprzednich wydarzeń oraz na reaktywacji relacji z mamą.

Główne czynniki wysokokonfliktowe widoczne w historii Martyny:

- wikłanie dziewczynki w konflikt rodziców, parentyfikowanie jej;

- zmuszenie jej do utrzymywania tajemnicy i działania przeciw drugiemu rodzicowi, wikłanie w koalicję;
- niestabilność, zmienność pierwszoplanowego opiekuna i miejsca zamieszkania, zmiany szkół;
- porzucenie jej przez matkę, na skutek niespełnienia oczekiwania lojalności, konflikt lojalności.

Internalizujące skutki ekspozycji na konflikt: zaburzenia depresyjno-lękowe, odmowa chodzenia do szkoły, odseparowanie się od aktywności społecznej, sportowej i rezygnacja z dotychczasowych zainteresowań.

Konrad

Rozstanie rodziców miało miejsce, kiedy chłopiec miał zaledwie dwa lata, a konflikt nie wygasł przez kolejne dziewięć lat. Mimo że rodzice rozwiedli się i nie mieszkali razem, wojna między nimi trwała nadal. Kolejno toczono były bitwy o podwyższenie/obniżenie alimentów, o renegocjowanie kontaktów, o kolejne dokuczliwe i utrudniające działania opiekuńczo-wychowawcze obu stron. Sędziowie słuchali skarg obu stron o niezabezpieczenie potrzeb, o niedbałość opiekuńczo-wychowawczą, o utrudnianie kontaktów, o wzajemną przemoc, o alienację rodzicielską i in. Większość spraw dotyczących dziecka musiała być ustalana w postępowaniu sądowym. Chłopiec mieszkał z mamą, początkowo pozostawał w regularnym kontakcie z ojcem, powoli jednak spotkania stawały się rzadsze i krótsze, a obecnie należą do rzadkości. Od dwóch lat Konrad cierpi na zaburzenia depresyjne. Ojciec dziecka uważa, że jest to wymysł matki i nie wyraża zgody na podjęcie jakiegokolwiek terapii. Sprawa znalazła swój finał w sądzie i jeszcze trwa.

Główne czynniki wysokokonfliktowe widoczne w historii Konrada:

- wciąganie syna we wzajemne spory, wchodzenie z nim w koalicję, szukanie w nim sojusznika we wzajemnych oskarżeniach;
- udział w kilkakrotnym uruchamianiu procedury Niebieskiej Karty;
- izolowanie syna od ojca, nastawianie go przeciw niemu;
- niemożność podejmowania decyzji dotyczących chłopca, nawet gdy są one pilne i mają charakter zdrowotny.

Internalizujące skutki ekspozycji na konflikt: zaburzenia depresyjne, izolacja społeczna, niski poziom osiągnięć edukacyjnych.

Prezentowane przypadki, mimo że są odmiennymi wariantami przebiegu historii rodzinnej, sposobów wpływania na dziecko oraz jego reakcji, łączy to, że w długim czasie, w silnym stopniu dzieci tkwią w akcjach konfliktowych. Są oderwane od realizacji własnych, progresywnych zadań właściwych dla wieku, nie w pełni uczestniczą w szkolnych i rówieśniczych działaniach. Wysoki poziom konfliktu wydaje się być czynnikiem, który na długo odrywa dziecko od jego życia

i utrudnia rozwój jego potencjału. Staje się ono ofiarą konfliktu rodziców, a jego skutki odreagowuje na zewnątrz albo kieruje je przeciw sobie. Procesy te mają mało widoczny charakter, co interesujące – nie tylko dla rodziców – ale też dla osób towarzyszących w rozstaniu, rówieśników, szkoły czy otoczenia prawniczego. Dziecko niezależnie od wieku i poziomu rozwoju może zostać całkowicie samotne i bezradne wobec odczuwanego cierpienia. Procesy wiktyimizacji w trakcie wysokokonfliktowego rozstania rodziców można zatem zaliczać do działań krzywdzących i przemocowych.

Wnioski

Podjęty temat z całą pewnością wymaga dalszych badań empirycznych oraz stworzenia jednolitego, możliwego do zastosowania w praktyce aparatu pojęciowego, który umożliwiłby identyfikowanie i różnicowanie spraw. W polskiej literaturze istnieje w tej kwestii poważna luka. Oczywiście każdy rozwód niesie ze sobą konflikt, jednak skutki separacji mogą być różne w zależności od stopnia jego nasilenia. W tym miejscu należałoby podkreślić, że wszystkie osoby i instytucje biorące udział w procesie rozstania powinny zostać wyposażone w odpowiednie narzędzia diagnostyczne umożliwiające ocenę zagrożenia konfliktem o wysokim stopniu natężenia. Być może wczesna ocena ryzyka wystąpienia konfliktu o wysokim natężeniu pozwoliłaby na podjęcie działań zapobiegających eskalacji. Często ocena taka ma charakter uznaniowy, niejawni i zachodzi bez pełnego wyartykułowania czynników, które powinny być brane pod uwagę.

Kolejnym najwyraźniej nie dość poważnie traktowanym problemem jest udział i rola, jaką w procesie rozstania rodziców pełnią/przyjmują dzieci wraz ze skutkami, jakie przynosi to dla ich psychicznego i społecznego funkcjonowania. Dorośli uwikłani w spór, skupieni na swoich uczuciach i potrzebach często tracą z pola widzenia uczucia i potrzeby najmłodszych członków rodziny. Nieodłącznym elementem powinno być pełne uświadomienie im, jakie skutki może przynieść ich postawa, zachowania, oraz próba poszukiwania rozwiązania, w którym dziecko ucierpi najmniej. Burzliwe rozstanie rodziców może doprowadzić do tragicznej w skutkach wiktyimizacji dziecka, czyli stanu, w którym zmienia się jego tożsamość, wchodzi ono w rolę ofiary, godzi się z losem i staje się zupełnie bezbronne. Edukacja w tym zakresie powinna pomóc zarówno rodzicom, jak i specjalistom (do spraw zdrowia psychicznego, prawnikom, mediatorom, sądom) w lepszym zrozumieniu prowadzonych spraw i zapewnianiu najbardziej odpowiednich rozwiązań.

Bibliografia

- Arch M., Garcia-Arch J. i Pereda N. (2024). Indicators of child victimization in high-conflict divorce: Interprofessional consensus based on a Delphi panel. *Anuario de Psicología Jurídica*, 34(1), 41–46. <https://doi.org/10.5093/apj2024a1>
- Beck U. (2004). *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*. Tłum. S. Cieśla. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Birnbaum R. i Bala N. (2010). W kierunku różnicowania rodzin w wysokim konflikcie: Analiza badania nauk społecznych i kanadyjskiego prawa precedensowego. *Przegląd Sądów Rodzinnych*, 48, 403–416.
- Conway J. (1997). *Dorosłe dzieci rozwiedzionych rodziców*. Warszawa: Logos.
- GUS (2025). *Rocznik Demograficzny 2024*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-demograficzny-2024,3,18.html> (dostęp: 23.03.2025).
- Helios J. i Jedlecka W. (2023). *Alienacja rodzicielska*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Janowski B. i Soroko E. (2021). *Socjoterapia młodzieży, Studium psychologiczno-pedagogiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Katarzynapluska.pl (b.r.). *Skala stresu Holmesa i Rahe'a*. <https://www.katarzynapluska.pl/wp-content/uploads/2019/03/Skala-stresu-Holmesa-i-Rahea.pdf> (dostęp: 23.03.2025).
- Kuźniewska Z. (2019). Wpływ rozwodu rodziców na psychikę dziecka. *Cywilizacja i Polityka*, 17, 109–123.
- Majnarić I. (2022). Obilježja visokokonfliktnih razvoda roditelja s maloljetnom djecom. *Ljetopis socijalnog rada*, 29(1), 99–123. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v29i1.487>
- Marat E. (2010). Rozwód i co dalej? Problemy rodziny zrekonstruowanej. W: I. Janicka (red.), *Rodzice i dzieci w różnych systemach rodzinnych* (s. 141–151). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Marshall K.J. (b.r.). *Recognizing a High Conflict Divorce*. <https://kmarshack.com/therapy-basics/high-conflict-divorce> (dostęp: 12.03.2025).
- Mizerek H. (2017). Studium przypadku w badaniach nad edukacją. Istota i paleta zastosowań. *Przegląd Pedagogiczny*, 1, 9–22.
- Olszewska A. i Zawadzka A. (2008). Rozwodowe trzęsienie ziemi. Jak zadbać o dziecko? *Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka*, 7(4), 1–9.
- Perel E. (2017). *The State of Affairs. Rethinking Infidelity*. New York: Harper.
- Porębska M. i Odolczyk K. (2022). Krzywdzenie emocjonalne dziecka w sytuacji konfliktu okołorozwodowego rodziców. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka*, 21(2), 57–77.